

Dènia en estat de setge

Quarantenes, llatzerets i cordons sanitaris al segle XIX

Josep Xavier Esplugues i Pellicer
Professor · Universitat d'Alacant

«La malaltia corria ja molt desvergonyidament per València, i pels seus efectes s'havia guanyat el nom de contagi. A alguns els va semblar que devien de repartir-se per l'Horta, [...] A manera de milícia, a qui trobassen que venia dels llocs en entredit, se li havia de disparar amb l'arcabús o executar la pena imposada.»

Introducció

Les malalties que es presenten com una greu amenaça per a la societat, conegudes com a epidèmies, plagues o pestes, havien estat, gairebé, relegades als llibres d'història. De fet, s'acabaven de complir els cent anys de la gran pestilència que va afectar el món, la grip de 1918-1919, quan, de sobte, hi apareix la plaga de la COVID-19. Ara que s'estarien commemorant els quaranta anys de l'eradicació de la pigota ens visita una nova malaltia de caràcter infeccios, la provocada per un tipus de coronavirus, el batejat com a SARS-CoV-2. Tot i això, la Organització Mundial de la Salut (OMS) ja feia anys que ho venia advertint. No debades, el 23 d'agost de 2007, a la presentació del seu anual Informe sobre la salut mundial, va difondre una nota titulada «La propagació internacional de malalties amenaça la salut, la economia i la seguretat». A més a més, continuava:

«En el món actual, cada vegada més interconnectat, apareixen a un ritme sense precedents noves malalties [...] Des del 1967 s'han identificat almenys 39 agents patògens nous, entre els que cal destacar el VIH i els causants de la febra hemorràgica de l'Èbola, la febra de Marburg i el SARS (*Severe Acute Respiratory Syndrome*), ocasionat pel SARS-CoV-1 —un germà de l'actual responsable de la malaltia regnant. Mentre que amenaces existents des de fa segles, com les gripes pandèmiques, el paludisme i la tuberculosi, segueixen afectant la salut, per una combinació de mutacions, resistència creixent als medicaments antimicrobians i sistemes de salut dèbils.» (Rodríguez, 2010)

Veritablement, van ser profètics, perquè el primer informe de setembre del 2019 que va redactar la Junta de Vigilància Mundial de la Preparació, organisme independent constituït el 2018 pel Grup del Banc Mundial i la OMS, es titulava *Un món en perill*. De fet, el pròleg sembla la trompeta anunciadora del llibre de l'*Apocalipsi*: «ens enfrontem a la amenaça molt real d'una pandèmia fulminant, summament mortífera, provocada per un patògen respiratori que podria matar de 50 a 80 milions de persones i liquidar gairebé el 5% de l'economia mundial».

Dit i fet, el darrer dia de l'any començava el malson: la Comissió Municipal de Salut de Wuhan (província de Hubei, Xina) notificava una sèrie de casos de pneumònia a la ciutat. Poc després, al gener del 2020 s'identificava, i seqüenciava genèticament, el causant: l'esmentat SARS-CoV-2; a finals d'aquest mes l'OMS declarava que el brot pel nou coronavirus constituïa una Emergència Sanitària d'Importància Internacional. L'amenaça social de la nova plaga era força evident i, finalment, l'onze de març es va convertir en una pandèmia global pel nombre de casos i

morts en nombrosos països. El desconcert i desordre inicial s'apropa bastant a la descripció que, al segle VII, va fer Isidor de Sevilla sobre la pesta a les seues *Etimologies*: «L'epidèmia és el regne de la mort, inesperada, ubiqüa, imparabile, per la rapidesa amb què es propaga, com el foc d'un incendi». Metàfora també utilitzada per l'antropòleg Paul Farmer, el 1999, quan descrivia l'epidèmia del virus d'Èbola, que «s'escampava com un incendi forestal, com un perill sense límits».

La por és un altra característica fonamental en la repercussió social d'una malaltia de comportament epidèmic, sobretot, si augmenta ràpidament en les fases inicials. A més a més, el desconcert pot incrementar-se si es dubta de la capacitat de resposta de la medicina, pel desconeixement de la malaltia, l'absència de tractament o la prevenció eficaç. El desordre social és inevitable. El caos per la mortalitat i la desorganització que implica una gran proliferació de malalts van ser els responsables de l'abandó dels conreus en els temps de la pesta o que deixaren de circular els tramvies en la grip de 1918 o la repercussió en els exèrcits que lluitaven en la Primera Guerra Mundial, on força operacions van estar compromeses, és a dir, estaven malalts i no podien combatre.

Estat d'assetjament: dictadura sanitària en temps d'epidèmia

Malauradament, el COVID-19 ha rescatat les velles receptes de la lluita antiepidèmica, malgrat que els escenaris mèdics, demogràfics, polítics, econòmics i de mobilitat són força diferents. L'extensió epidèmica va associada a la idea del contagi. Per tant, per a evitar la propagació, caldrà allunyar-se o introduir algun tipus de aïllament per tal de contenir l'avanç de la malaltia infecciosa. En el primer cas, la fugida, reacció pròpia de la consideració de la salut com un assumpte exclusivament privat o personal, va ser el consell de Benjamin Franklin davant la febra groga de primeries del segle XIX: «Allunyar-se'n com més prompte millor, anar-se'n ben lluny i absentar-se por molt de temps». Probablement, el nord-americà, com a persona instruída, devia ser coneixedor del clàssic adagi popular: *fugare cito, longe, et tarde reverti*, és a dir, abandonar prompte la ciutat, allunyar-se i tornar com més tard millor. Per cert, màxima que secundaven apressadament els metges no contractats per les autoritats, junt a la resta de la població acomodada, que no es sentien legalment ni moralment obligats a romandre durant les crisis epidèmiques.

Tanmateix, en el vessant col·lectiu o comunitari, s'estableixen mesures d'aïllament o quarantenes. Des de l'antiguitat existeixen les pautes d'aïllament, com la construcció de leproseries. Tot i que, en aquest context, al leprós es margina, es separa, en definitiva, s'exclou per tractar-se d'un individu «contaminat», que es preferible no veure. En canvi, l'aplicació de la quarantena sorgeix davant la irrupció d'una malaltia catastròfica, que amenaça la vida de tota la comunitat i que requereix mesures policials, és a dir, de controls

i de la vigilància estricta de les persones i les mercaderies, en definitiva de la separació entre els sans, els sospitosos i els contagiats. La quarantena com a pràctica sanitària es va utilitzar per primera vegada a la colònia veneciana Ragusa –l'actual Dubrovnik- el 1377. En aquest sentit, els vaixells i les persones que viatjaven amb ells, havien d'esperar-se quaranta dies preventivament abans de baixar a terra, evidentment, si procedien de zones afectades per la pesta. Aquesta mesura es va aplicar, també, a les comunicacions terrestres i a les poblacions afectades per la pestilència a partir del segle XVII. Des d'aleshores les quarantenes han estat un recurs habitual per evitar la propagació de les malalties, tot i que no sempre han sigut de quaranta dies; per exemple, en el cas del COVID-19 s'ha establert el termini de dues setmanes, normalment.

En l'actualitat s'ha instaurat el confinament, com a mesura de reclusió obligatòria, al propi habitatge, centre sanitari o residència, tant si es tracta de persones afectades per la malaltia –però que no precisen ingrés hospitalari- com de sospitoses, per contacte amb algun afectat, o portadors asimptomàtics, per contenir la propagació de la plaga. Tot i això, també d'individus sans, perquè no es contagien.

La instauració d'aquestes pràctiques extremes, perquè s'obstaculitza la lliure circulació de persones i de mercaderies, els converteixen en veritables estats de setge. En efecte, el control de les localitats afectades per la pesta, la febra groga o el còlera, obstrueix el tràfic comercial i, consegüentment, manquen i s'encareixen els productes de subsistència i, per tant, la ruïna per a les famílies i les empreses. En aquest sentit, la desconfiança amb les autoritats és habitual, sobretot, si les distàncies socioculturals entre la població afectada són molt marcades. No són infreqüents els disturbis i les alteracions de l'ordre públic i, per tant, la necessitat d'instauració dels cordons militars per fer-les efectives: els cordons sanitaris.

La profilaxi del contagi a la Dènia del vuit-cents

A la mediterrània i, per tant, a la Marina Alta, tradicionalment s'ha lluitat contra les epidèmies, amb mesures de resguard i d'aïllament sanitari, com les quarantenes esmentades, l'establiment de llatzerets i els cordons sanitaris. A més de restriccions en les mercaderies i en l'accés als llocs d'assistència massiva, com ara les escoles, les celebracions festives i els actes religiosos, inclosos els funerals.

Ermita de Santa Llúcia (Arxiu Històric Municipal de Dènia). Llatzeret on es realitzaven la quarantena d'observació els viatgers provinents de punts sospitosos.

Ermita de Sant Joan, 1960 (Arxiu Històric Municipal de Dènia). Habitualment utilitzada com a llatzeret al llarg del segle XIX, fonamentalment per a l'aïllament dels malalts.

Tot i que aquestes mesures preventives van nàixer als inicis de la lluita contra la pesta, a les darreries de l'edat mitjana europea, es van generalitzar al llarg del segle XIX. La revolució tecnològica dels transports, sobretot marítims, va incrementar exponencialment la possibilitat de transmissió epidèmica. De fet, el vuit-cents també és conegut com el segle del còlera, com es fa palès en la Conferència Sanitària Internacional del 1851 «el còlera asiàtic, aprofitant els descobriments moderns, efectua les seues incursions amb més facilitat que fa cinquanta anys i s'escampa més lluny i més ràpidament pels vapors i els ferrocarrils». En efecte, l'esmentada malaltia va visitar la Península en sis ocasions. Dènia, concretament, va patir els embats de la pestilència els anys 1834, 1855, 1860, 1885 i 1890.

La capital del marquesat, per la seua condició de port marítim, havia assolit una notable institucionalització de les mesures preventives, per tal d'evitar que un cas epidèmic poguera afectar la població. En aquest sentit, eren habituals les revisions rutinàries de les embarcacions i, a més a més, entre els encarregats de practicar-les hi havia el *morbero* o guarda del morbo, un funcionari municipal que tenia l'encàrrec de vigilar i de barrar l'entrada de qualsevol vaixell que fos sospitós. Aquest empleat públic era acompanyat per un secretari, que n'alçava acta, un metge, nomenat per la Junta Local de Sanitat, un intèrpret, fonamentalment per a traduir de l'anglès, un patró i un mariner. També es desplegaven els *guardies de guaita*, que s'instal·laven a la vora de la mar.

Una de les mesures habituals en temps d'amenaça epidèmica era l'habilitació dels llatzerets. En aquests establiments eren retingudes les persones provinents de zones afectades per la pestilència o amb símptomes de malaltia. Indrets on es guardava quarantena fins que es considerava que ja no eren un perill per a la ciutat. També es requisaven les mercaderies sospi-

L'extensió epidèmica va associada a la idea del contagi. Per tant, per a evitar la propagació, caldrà allunyar-se o introduir algun tipus de aïllament per tal de contenir l'avanç de la malaltia infecciosa.

tosos. Concretament, hi havia un llatzeret per a l'observació marítima, en l'anomenat canal de l'Àlber, i dos més per a l'aïllament terrestre, al sud de la ciutat a la coneguda com a partida de les Ermites. S'elegien aquests llocs perquè es trobaven en zones prou aïllades i despoblades a fi d'evitar el contacte amb la població.

El canal de l'Àlber sembla que devia ubicar-se a la partida del Palmar, on s'acaba l'assegador del mateix nom, segons Joan Ivars Cervera. Aquest espai també es reservava per a retenir les embarcacions que procedien de Maó, port estratègic on habitualment eren confinats els vaixells provinents de punts infectats per ordre del govern de l'Estat. Els observatoris terrestres eren, fonamentalment, l'ermita de Santa Llúcia i la de Sant Joan. Es tracta d'edificacions, relativament pròximes a la ciutat, on es guardava la quarantena, que depenia de si venien de punts sospitosos o de si eren persones malaltes. Habitualment es dedicava l'ermita de Santa Llúcia –tot i que a vegades ho canviaven–, per a la vigilància dels anomenats nets, els que no presentaven cap malaltia, però venien de zones afectades per la pestilència, i la de Sant Joan per als con-

Pas del Mascarat des d'Altea, quadre del pintor Genaro Palau (1868-1933) (cortesia d'Antoni Banyuls Pérez). Lloc on freqüentment s'ubicava el cordó sanitari, per aïllar la Marina Alta, de la resta de la província d'Alicant.

tagiosos, on romanien els malalts i on eren traslladats els que emmalaltien provinents de l'altra ermita.

Els llatzerets estaven dirigits per un cap, també hi havia guàrdies nets encarregats de l'abastiment i la custòdia i guàrdies "bruts", que una vegada detectaven l'existència d'un malalt en l'ermita d'observació –la de Santa Llúcia– era conduït a la de Sant Joan, on seria atès fins la seua curació o defunció. Els viatgers eren aturats pel guàrdia del cordó sanitari i mitjançant una tartana habilitada per a l'ocasió eren conduïts al llatzeret de vigilància epidèmica. Aquest vehicle tenia prohibida l'entrada a la població de tal manera que les persones eren transportades a les ermites per camins rurals i secundaris a fi d'evitar el contacte amb la població deniera.

Aquets tipus de mesures van se les més habituals al llarg del segle XIX. Malgrat que van continuar practicant-se en la centúria següent. En aquest sentit, al 1907, s'instava l'alcaldia perquè gestionara l'adquisició d'un nou establiment «que reunirà millors condicions higièniques» i que, a més a més, s'habilitara com a hospital d'urgència. De fet, el recurs preventiu dels llatzerets no deixava de ser polèmic, sobretot, pel tracte que en la major part dels casos rebien els viatgers i pel marcat grau de repulsa que comportava tenir "com a veïns" un potencial focus infecció.

Finalment, la utilització de les ermites per a guardar la quarantena va deixar de practicar-se i en cas de malaltia sospitosa s'habilitava el convent de Sant Antoni, amb l'autorització de les institucions eclesiàstiques, per fer l'observació i hospitalitzar els malalts si arribara el cas.

Tot i l'establiment de les quarantenes i de les llatzerets, entre d'altres mesures més específiques, el caos sanitari era patent, perquè freqüentment s'ignoraven els dictats de la superioritat i cada responsable municipal aplicava les seues pròpies. El diari *La Tarde*, del 3 de juliol de 1885, així ho fa palès: «*Insistentes rumores y noticias que se tienen por fidedignas, señalan la presentación de casos sospechosos en gran número de pueblos [...] y mucho nos tememos que el afán de ocultar lo que ocurre de ocasión al desarrollo del contagio, sin que se aislen debidamente los focos de infección. Los alcaldes de los pueblos deben tener esto en cuenta, y abandonar el sistema de ocultaciones que suele ser muy funesto.*» També cal ressenyar que, a vegades, tampoc no es podien refiar de la màxima autoritat civil de la província d'Alacant, perquè, l'any 1884, en reiterats telegrams, en resposta a la petició d'informació per part del batle de Dénia, afirmava que «*la salud era excelente en Alicante*». Tot i això, la Junta Local de Sanitat no ho veia molt clar i va establir la quarantena a les procedències alacantines. Fins i tot es va arribar a interceptar el correu privat, com el cas d'un telegrama provinent d'Elx, que va confirmar l'existència de la pestilència al Baix Vinalopó.

En aquest context, la mesura més polèmica era la instauració dels cordons sanitaris. Aquesta barrera militar impedia no sols la lliure circulació de les persones, sinó també de les mercaderies i, fins i tot, de la correspondència. Aquesta pràctica preventiva incidia molt negativament en l'activitat econòmica de la ciutat. No debades les autoritats denieres es mobilitzaven per no quedar-se incomunicats. Concretament, a l'estiu del 1884 el Governador Civil de València va ordenar l'acordonament de la província i va posar –com era pertinent– en quarantena totes les procedències de la província d'Alacant, Dénia inclosa. Tot seguit, la corporació municipal es va desplaçar a la capital del Túria i, amb l'autorització de l'Estat, van aconseguir modificar la ubicació del cordó sanitari. Des de l'originària barrera ubicada a Oliva es va desplaçar més cap

La revolució tecnològica dels transports, sobretot, els marítims, va incrementar exponencialment la possibilitat de transmissió epidèmica. De fet, el vuit-cents és conegut com «el segle del còlera».

al sud, concretament, a l'altura de la collada de Calp i el Coll de Rates. Aquest canvi va permetre restablir les comunicacions ferroviàries amb València, el tren de Carcaixent, de vital rellevància per al comerç denier.

A la collada de Calp (al Mascarat) es van desplaçar quatre companyies d'infanteria, reforçades amb efectius de la guàrdia civil aquarterada a Dénia. A més a més, les despeses ocasionades per l'esmentat cordó militar van anar a càrrec dels partits judicials de Dénia, Pego i Benissa-Calp, com a poblacions beneficiades per l'aplicació d'aquestes mesures preventives. Cal ressaltar que els soldats tenien orde d'obrir foc contra les persones que intentaren saltar-se el control. Els individus que arribaven eren detinguts i si venien de punts envaïts per l'epidèmia o no presentaven el corresponent passió de salut eren conduïts, obligatòriament, als llatzerets habilitats on havien de romandre quinze dies. El periòdic local *El Progreso*, del 18 de setembre de 1884, denunciava les vexacions de què eren objecte els passatgers, així com la detenció de la correspondència tant l'oficial com la privada:

«*Sin ánimo de censurar las disposiciones sanitarias emanadas de la superioridad, [...] Declarado el cólera oficialmente, la autoridad superior de la provincia dictó algunas órdenes con el fin de conseguir el aislamiento de los pueblos atacados. Muchas autoridades locales, dominadas quizá por el miedo, dieron torcida interpretación a tan salvadoras medidas; resultando por tanto algunos inconvenientes, tales como: la angustiosa situación de muchas localidades, que se ven privadas de los artículos de consumo de primera necesidad; las vejaciones de que son víctimas los viajeros y la detención de la correspondencia oficial y particular por el cordón del collado de Calpe. ¿Es posible que en el siglo del progreso, la rica comarca formada por los distritos de Callosa, Pego y Denia se haya visto condenada al más completo y denigrante abandono? Ni en los pueblos menos cultos se registra un ejemplo como el nuestro. Desde la China hasta Alicante, a pesar de tomarse muchas precauciones, no ha habido un solo punto en que se haya impedido el paso a la correspondencia.*»

La premsa local es feia ressò de la situació i polemitzava manifestant que la ciutat no patirà la malaltia infecciosa però acabarà instaurant-s'hi la fam i la misèria. A més a més, també denunciaven l'arbitrarietat dels cordons sanitaris, com ho descriu *El Progreso* del 9 d'agost del 1885:

«*El acordonamiento tal como se practica en esta población es la carabina de Ambrosio para librarnos de la epidemia; en cambio es la muerte para la agricultura, marinería, industria, comercio de cabotaje, en fin todo lo que produce la vida en los pueblos cultos.*

Aquí han venido huidos de pueblos epidémicos, dejando en abandono sus puestos oficiales, personalidades demasiado conservadores y de la intimidad de este alcalde, sin que se le ocurriese a tan buen señor

Passi de salut de l'Ajuntament de Dénia, 1885 (Cortesía de José Luis Luri Prieto y José Antonio Sala Jorro. Calpe, tierra y almas 3). Document necessari per a poder desplaçar-se i no ser retingut pels guardes del terme o pels militars del cordó sanitari.

extremar las medidas acordadas. En cambio, posteriormente han llegado otras personas no tan clasificadas como aquellos, de poblaciones limpias y se les ha destinado a puntos más alejados del poblado y han sufrido la cuarentena impuesta con toda rigurosidad.

«Aquí hemos visto arribar el vapor Buenaventura y otros buques con cargamento y pasaje de Alicante y mientras el cargamento se le ha desembarcado con faluchos y marineros de esta vila, almacenado y puesto a la venta sin oponer ninguna dificultad o si acaso tan pequeña que degenera en ridículo; en cambio, a la tripulación de los buques y pasajeros no se les ha permitido el desembarque sin observar una rigurosa cuarentena.»

Els cordons sanitaris, quarantenes i altres mesures d'aïllament eren el recurs habitual de les autoritats sanitàries. Tot i això, no sembla que foren aplicades amb equitat i en funció del punt de procedència dels viatgers ni que s'aïllaren convenientment les mercaderies. En canvi, l'arribada del Dr. **Jaume Ferran**, descobridor de la vacuna anticolèrica, va ser rebutjada. Els responsables polítics i sanitaris de la ciutat no van acceptar que la població deniera servira com a base dels seus experiments. En aquest sentit, es trobava que l'aplicació de la vacuna, com a novetat dins del camp de la medicina, a més de la ressonància internacional que començava a tenir el metge de Corbera, podien afectar negativament l'exportació de la pansa.

Finalment, malgrat les barreres profilàctiques, començarien a produir-se casos de còlera morbo a la ciutat. Tot i que inicialment els declaraven com a sospitosos o amb símptomes coleriformes, en un intent d'ocultació per a evitar la declaració de ciutat contagiada i, per tant, obligada a guardar quarantena. Evidentment, en aquest context el port de Dénia es tancaria al tràfic marítim i els intercanvis mercantils

Una de les mesures habituals en temps d'amenaça epidèmica era l'habilitació dels llatzerets.

En aquests establiments eren retingudes les persones provinents de zones afectades per la pestilència o amb símptomes de malaltia. Indrets on es guardava quarantena fins que es considerava que ja no eren un perill per a la ciutat.

s'aturarien, amb pèrdues considerables, fam i misèria. Les mesures d'aïllament dins de la mateixa ciutat s'intensificaven: tancament de les escoles públiques i privades, dels espectacles, dels bars de cabareters, fins i tot s'aplaçaven les fires i es prohibien els soterraments amb l'assistència del clero. El dramatisme de la situació arribava als extrems de suggerir la disminució del nombre d'habitants dels barris del Raset i de les Roques, ja que eren els que reunien les pitjors condicions higièniques de la població. Tot i que no es va a dur a terme, es fa palesa la discriminació de què eren objecte les classes més pobres i amb menys recursos, perquè romania la creença popular que el còlera s'originava en aquests indrets de marginació.

En definitiva, les malalties epidèmiques i les pandèmies han estat una constant per a la humanitat. Les mesures de contenció, com les quarantenes (ara referits com a confinaments), els aïllaments preventius i els controls socials, bé mitjançant els cordons sanitaris o bé amb la participació de les forces i cossos de seguretat de l'estat continuen sent pràctiques aplicables a les malalties contagioses. Tot i això, caldria abordar les desigualtats socials i de l'estat de salut, les mancances sanitàries i, fonamentalment, corregir les bosses de misèria, de pobresa i marginació, circumstàncies coadjuvants en l'origen i manteniment dels focus infecciosos, sobretot, si volem evitar nous estats de setge.

1. Escartí, V. J., 2020. *La pesta a València 1647-1648. La Memòria de Francesc Gavalda (1651) i la Carta de Pau d'Alacant (1648)*. València: Institució Alfons el Magnànim/Centre d'Estudis i Investigació.

Referències bibliogràfiques

Rodríguez Ocaña, E., 2010. *La protección de la salud: ¿tiranía o defensa?* En Perdiguerro-Gil, E., Vidal Hernández, J. M. (eds). *La ciudadela de los fantasmas. Lazaretos y protección sanitaria en el mundo moderno*. Menorca: Institut Menorquí d'Estudis (Recerca; 18), pp. 165-181.